

МИРЈАНА САВИЋ
Народни музеј Краљево

ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ У КРАЉЕВУ 1897–1944

TI=Позоришни живот у
Краљево 1887-1944
AU=Савић, Мирјана
DC=792(497.11)“1887/1944”
ID=153342476

Апстракт

Користећи литературу и релативно мало сачуваних историјских извора првог реда, настојала сам да прикажем почейне облике позоришне уметности у Краљево. Прво у виду пушчујућих позоришних дружина које су повремено долазиле у Краљево од краја 19. века па надаље, а пошом и формирањем дилетантских зруја на различитим нивоима (у школама, међу занатлијама, унушар сјоршског друштва), па до образовања Српског народног позоришта Округа краљевачког 1943–1944, позоришни животи Краљева постајао је све богаији, остављајући видљив траг како на друштвено-забавној, тако и на културно-просветној сцени града.

Кључне речи: Краљево, пушчујуће позориште, дилетантши, председава, позоришна дружина.

ГРАД КРАЉЕВО КРАЈЕМ 19. И ПРВИХ ДЕЦЕНИЈА 20. ВЕКА

Крајем 19. и почетком 20. века Краљево се брзо развијало. У том периоду је представљало важан управно-административни центар своје области. Административно - територијалном поделом Србије 1890, Краљево је средиште Жичког среза у оквиру којег је било 18 општина, док је Жички срез улазио у састав Рудничког округа све до 1902, када прелази у састав Чачанског округа. Након Првог светског рата и формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Краљево се нашло у новој држави. На основу *Уредбе о подели земље на области* од 26. априла 1922. држава је подељена на 33 области и Краљево се нашло у склопу Рашке области са седиштем у Чачку. Октобра 1929. дошло је до поделе државе на 9 бановина, а Краљево је ушло у састав Моравске бановине, са управним центром у Нишу. Подела на бановине важила је све до априла 1941.¹

Од 1854. у Карановац (Краљево након 1882) пресељено је седиште епископије, а у то време град постаје и судско средиште за околна места.

Планском изградњом од несређеног насеља настаје правилно градско језгро. Изградња пута Краљево–Рашка 1883–1886. и железничких пруга Сталаћ–Краљево–Чачак 1910–1911. и Рашка–Краљево–Крагујевац 1929, повољно утиче на развој Краљева.²

У граду од средине седамдесетих година 19. века долази до оснивања удружења занатских радника, а нешто касније развија се млинска индустрија и оснивају прве банке. Крајем 19. века Краљево је представљало значајан трговачки центар југозападне Србије у коме су пословале 81 трговачка радња и 17 шпекулативних фирми за промет пољопривредних производа, а формиран је и „Еснаф троваца извозника среза Жичког”.³

Иако је прво индустријско постројење у Краљево почело са радом 1882, до интензивније индустријализације дошло је између два светска рата, када су изгра-

¹ Димић Љубодраг, *Срби и Јужно-славија – простор, друштво, политика*, Стубови културе, Београд, 1998, 116, 124.

² Ђирић Радојица, *Из прошлости Краљева, Наша прошлост*, 5, Историјски архив и Народни музеј Краљево (ИАК и НМК), Краљево, 1992, 26.

³ Матијевић Милан, Благомир Бишевац, Карановац – значајан трговачки центар Србије у XIX веку, *Рудо Поље – Карановац – Краљево*, НМК, ИАК, Краљево, 2000, 116.

ђене Фабрика авиона и Фабрика вагона, као и још неколико мањих индустријских објеката, што је довело до знатног повећања броја становника у граду.⁴

У Краљеву је 1895. живело 3.493 становника и све до Првог светског рата, када је доста мештана погинуло, тај број је мање-више остајао исти. Током 1921. у Краљеву је било 3.570 мештана. Број становника у односу на 1921. удвостучио се у наредних десет година и 1931. износио 7.022, а четворостручио у наредних двадесет година, тако да је 1941. у Краљеву живело око 16.000 становника.⁵

Краљево је представљало значајан просветни центар, где је радило неколико школа од великог значаја за централни део западноморавске долине, попут Пољопривредне школе основане 1882, Женске занатске школе, која је са радом почела 1892, Гимназије основане 1909. и неколико других средњих стручних и основних школа.

Прву штампарију у Краљеву отворио је Стеван Матић из Чачка, и у њој су најчешће штампани административни обрасци. Након кратког времена Матићева штампарија престала је са радом, па је Краљевчанин Чедомир Милошевић отворио другу штампарију. Штампарија Миленка Митровића почела је да ради 1926, да би 1938. била отворена и трећа штампарија. Током Другог светског рата у Краљеву је радила је само једна штампарија.⁶

Након стрељаштва, као прве спортске активности у Краљеву, чији почеци се везују за крај 19. века, други спортови почињу масовније да се развијају двадесетих година 20. века.

У Краљеву су деловала културно-просветна и хуманитарна друштва, попут „Краљевске женске подружине”, пододбора Друштва „Кнегиње Љубице”, Женског хришћанског покрета и др.

ПОЈАВА ПУТУЈУЋИХ ПОЗОРИШТА У СРБИЈИ

⁴ Виријевић Владан, *Краљево – град у Србији 1918–1941*, НМК, ИАК, Краљево, 2006, 125. (У даљем тексту: В. Виријевић, *Краљево – град у Србији...*)

⁵ Милановић Драгољуб, *Краљево и његово уже гравитационо подручје*, Српско географско друштво, Београд, 1973, 54.

⁶ Исто, 72.

⁷ Вулећић Александра, *Породица у Србији средином 19. века*, Историјски институт, ЈП Службени гласник, Београд, 2002, 114. (У даљем тексту: А. Вулећић, *Породица у Србији...*)

⁸ Волк Петар, *Позоришни животи у Србији 1835–1944*, МПУС, Београд, 1992, 13.

⁹ Ковијанић Гаврило, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835–1914*, Архив Србије, Београд, 1971, 16.

Средином 19. века културни живот у Србији био је скроман. Изласци у кафане, кућне посете и седељке, као и јавне свечаности приређиване поводом јединих празника били су често једина разонода варошана.⁷ Готово сва друштвена дешавања одигравала су се у кафанама и хотелима, који су дуго били једино место за вечерњи излазак. Поред бројних забавних догађаја у хотелима попут матинеа, игранки, забава, приредби и слично, путујућа позоришта често су знала да освеже друштвени и културни живот како у престоници, тако и у градовима у унутрашњости Србије.

У Србији се позориште и позоришна уметност јављају као резултат утицаја просвећености и рационалистичке мисли 18. века. Српско позориште какво познајемо, зачето је у војвођанским градовима 17. и 18. века, када су се управо у овим граничним подручјима стварали услови за веће приближавање европској цивилизацији и грађанском друштву.⁸ Доситеј Обрадовић, Јоаким Вујић, Јован Стерија Поповић, Атанасије Николић и многи други пречани били су пионири просвете и културе у Србији, одредивши јој врло садржајну улогу: „да буди националну свест и свест о лепом, племенитом и узвишеном, да васпитава, усавршава и притом да забавља”. Рад Вујићевог позоришта (1835–1836) наставио је Атанасије Николић 1840. у Крагујевцу и 1841. по пресељењу централне државне управе у Београд. У Крагујевцу, а касније и у Београду позориште има дилетантски карактер. Дилетанти су чиновници, професори и ученици које је захватио просветитељски талас.⁹

Прво српско путујуће позориште *Лейтентантско позориште (друштво)*, као и готово све културне новине у Србији 18. и 19. века, појавило се у

Војводини 1837. под управом Максима Брежовског. Често је наступало у Земуну и Панчеву са глумцима дилетантима који су добијали хонораре за свој рад. Ово позориште престаје са радом у пролеће 1838, али већ јула исте године од чланова те дружине и ученика гимназије формира се трупа *Јоаким Вујић*, која је такође радила само годину дана, до августа 1839. Октобра 1839. од чланова трупе Брежовског и Јоакима Вујића настало је *Сербско дилетантско сдружештво*, које се приликом гостовања у Београду 1842. залаже за стварање сталног театра. Тек 1860, након скоро две деценије, наставља се учесталије формирање нових путујућих позоришних дружина.¹⁰ У почетку су само житељи престонице повремено имали прилике да гледају представе гостујућих позоришних трупа, а нешто касније и представе које су приређивале локалне аматерске групе.¹¹ Већ крајем 19. века и становништво других градова Србије има прилике да ужива у гостовањима путујућих позоришта.

Пионирска улога путујућих позоришта у популарисању драмске уметности и ширењу позоришне културе – чинећи их доступним различитим слојевима народа – резултује њиховим великим значајем на културолошкој лествици. Да та улога није била нимало лака, сведоче разне мемоарске белешке управника, глумаца и редитеља различитих позоришних дружина. Сва путујућа позоришта су мање–више оскудевала у декоративној, костимској и техничкој опреми. Позоришта која су имала бар неке најнужније, макар и похабане или дотрајале кулисе (стално крпљене и премазиване), себе су сматрала добро снабдевеним.¹² С друге стране, бављење глумачким позивом подразумевало је финансијску неизвесност, тешке услове рада и врло често, неразумевање околине.

ПУТУЈУЋА ПОЗОРИШТА У КРАЉЕВУ 1897–1940

ПУТУЈУЋЕ ПОЗОРИШТЕ ФОТИЈА ИЛИЧИЋА

Прва посета путујућег позоришта Краљеву забележена је 1897. године, када је у град стигло путујуће *Српско позориште* Фотија Иличић.¹³ Изведене су представе „Балканска царица” Николе Петровића и „Ђидо” Јанка Веселиновића.¹⁴ Фотије Иличић (1846–1911) основао је *Српско позориште* (1872–1909) које је скоро четрдест година имало запажену улогу у јавном и културном животу. Истицало се озбиљношћу и поузданом организацијом, као и високом професионалном и моралном етиком.¹⁵

ПУТУЈУЋЕ ПОЗОРИШТЕ АНТОНИЈА ПЕЛАГИЋА

Антоније Пелагић основао је 1900. путујуће позориште *Слога*, које је пропутовало кроз скоро све српске градове, иако је важило за једно од најсиромашнијих.¹⁶ Седиште путујућег позоришта било је у Краљеву, а обилазило је и многа мања места у којима ниједно друго позориште није смело да гостује. На бројним турнејама су даме, декорација и ствари путовали колима, а мушкарци пешке, често врло дуго и заморно. Путујуће позориште *Слога* престало је с радом 1906. Од јуна до септембра 1900. извели су 17 представа у Краљеву: „Зулејка”, „На силу доктор”, „Зла жена”, „Девојачка клетва”, „Ђидо” (два извођења), „Шаћур шубара”, „Опроштајне...”, „Укроћена горопад”, „Дар–мар”, „Ивкова слава”, „Хиљаду – Милион – Мираз”, „Дупла пуница”, „Устанак Босански”, „Четири жене”, „Циганин” и „Милош Велики”. У позоришној трупи *Слога* истицали су се М. Вујанац, Милорад Аћимовић, Гавра Капрић, Тута – Софија Пелагић, Љуба Лаловић, Сима Константиновић, који су, као што је то био обичај у малим тру-

¹⁰ *Путујуће позоришне дружине у Срба до 1944*, Зборник радова, МПУС, Београд, 1993, 195. (У даљем тексту: *Путујуће позоришне дружине у Срба...*)

¹¹ А. Вулетић, *Породица у Србији...*, 114.

¹² *Путујуће позоришне дружине у Срба...*, 33.

¹³ Фотије у Краљеву, *Позориште*, Београд, бр. 48, 1897.

¹⁴ *Бранково коло*, Нови Сад, бр. 511, 1897.

¹⁵ *Путујуће позоришне дружине у Срба...*, 125.

¹⁶ У делу Боривоја Стојковића *Историја српског позоришта* из 1936. стоји да је назив путујућег позоришта Антонија Пелагића „Заједница”, док се у делу истог аутора *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опере)* из 1979, Антоније Пелагић наводи као управник путујућег позоришта „Слога”. У каталогу изложбе Музеја позоришне уметности Србије *Српска војничка позоришта 1916–1918*, ауторке Верославе Петровић, такође се помиње да је Антоније Пелагић био управник путујућег позоришта „Слога”.

пама, тумачили улоге у свим жанровима.¹⁷ О глумцима М. Вујанцу и Софији – Тути Пелагић, Антонијевој супрузи, нема сачуваних података, али се за остале чланове Пелагићеве дружине зна да су били искусни глумци, предани свом послу.

Антоније Пелагић је, пре оснивања своје дружине, од 1893. до 1896. био члан путујућег позоришта Исаије Јокића, које је важило за сиромашно, али и „позориште које је увек окупљало добре глумце који су носили представе”.¹⁸ За време Првог светског рата Пелагић је био глумац у позоришту за војнике Југословенске дивизије, која је након преласка преко Кајмакчалана и опорављања на Крфу, кренула ка Солуну и улогорила се на Халкидикију, у селу Захарџија.¹⁹

Милорад Аћимовић, родом из Београда, након глумачких почетака у неколико путујућих позоришта, каријеру је наставио у народним позориштима у Битољу, Осјеку и Новом Саду.²⁰

Гавра Капрић, осим код Пелагића, глумео је у *Српском народном позоришту* Фотија Иличића, у путујућем позоришту Исаије Јокића, затим код Ђуре С. Протића, Јована Марковића итд. Из уметничког аспекта врло вредан глумац, заузимао је значајно место и у народним позориштима, као и у нишком позоришту „Синђелић”, или у Градском народном позоришту у Шапцу. Посебно се истицао у улогама са песмама из народног живота.²¹

Од 1902. до 1903. члан Пелагићеве дружине био је Љуба Лаловић, пореклом из Ужица. Током свог бављења глумом, играо је у дванаест путујућих позоришта, у Народном позоришту у Скопљу, као и у Подрињском позоришту Душана Животића. Почетак Првог светског рата, Лаловић је дочекао у битољском позоришту *Тоша Јовановић*. Током рата многи глумци су постали војни обвезници, па су се нашли у Солуну, као војници, избеглице, или на лечењу у солунским болницама. Група глумаца, међу којима и Љуба Лаловић, окупили су се под тадашњом управом позоришта *Тоша Јовановић* и почели да дају представе у позоришту *Одеон*.²²

Сима Констатиновић истакао се као добар комичар у неколико путујућих дружина: код Михаила Пешића, Исаије Јокића, П. Крстоношића, Михаила Лазича Чичка итд. Заједно са Љубом Лаловићем од 1900. до 1902. био је у дружини Драгољуба – Кече Симића, да би потом прешли у дружину Антонија Пелагића, чији је члан био до 1904.²³

ПОЗОРИШНА ДРУЖИНА „ЛАЗИЋ”

О гостовању *Позоришне дружине Лазич* у Краљеву сведочи дописна карта те дружине послата 14. марта 1909. из Краљева у Крагујевац. На фотографији је 18 чланова трупе, од којих 7 жена, 10 мушкараца и 1 девојчица.²⁴ Основано 1907, путујуће позориште Михајла Лазича Млађег је нешто касније променило име у *Путујуће позориште Тоша Јовановић*. Врло брзо је постало једно од најбољих, тако да 1912. добија статус повлашћеног позоришта, а крајем 1913. из њега настаје Градско повлашћено позориште у Битољу.²⁵

ПУТУЈУЋЕ ПОЗОРИШТЕ „ТОПАЛОВИЋ”

Путујуће позориште *Топаловић* гостовало је у Краљеву више пута током 1911. и почетком 1912.²⁶ Основано 1907. у Смедереву, путујуће позориште *Топаловић* радило је под именом *Смедеревско позориште* до 1912. обилазећи Србију, посебно њен источни део. Било је добро организовано, снабдевано разноврсном гардеробом, чак и костимима за историјске комаде. Имало је неколико гарнитура декорације (соба и природе), као и богат реквизитерски фонд. Важило је за

¹⁷ Стојковић Боривоје С., *Историја српског позориштва*, Ниш, 1936, 234.

¹⁸ Стојковић Боривоје С., *Историја српског позориштва од средњег века до модерног доба (драма и опере)*, МПУС, Београд, 1979, 525. (У даљем тексту Б. С. Стојковић, *Историја српског позориштва*...)

¹⁹ Петровић Верослава, *Српска војничка позориштва 1916–1918*, (каталог изложбе), МПУС, Београд, 1992, 7. (У даљем тексту: *Српска војничка позориштва 1916–1918*)

²⁰ Б. С. Стојковић, *Историја српског позориштва*..., 823.

²¹ Исто, 507–554.

²² *Српска војничка позориштва 1916–1918*, 43.

²³ Б. С. Стојковић, *Историја српског позориштва*..., 526.

²⁴ У тексту на полеђини фотографије извесни Милош јавља да је стигао у Краљево и да се „јавио управнику и Аци”, као и да је „добрио месец дана...” Народни музеј Краљево, *Историјска збирка Фотографије и разгледнице*.

²⁵ *Путујуће позоришне дружине*..., 201.

²⁶ *Вечерње новости*, Београд, 9. март 1911, 2–3; *Вечерње новости*, Београд, 10. фебруар 1912, 2.

²⁷ Б. С. Стојковић, *Историја српског позориштва*..., 551.

дисциплиновано позориште, унутар којег су владали хармонични односи. У периоду од 1910. до 1912. труппа је увек имала најмање двадесет чланова.²⁷

Топаловићево позориште у Краљеву је гостовало више од месец дана, од краја децембра 1911. до почетка фебруара 1912. Извели су представе „Кармен”, „Вањушинова деца” Сегија Најђенова и „Риђокоса” Шандора Лукачија. Одзив публике био је веома добар.²⁸ По сећању Димитрија – Мите Митровића, који је као младић гледао једну њихову представу у Краљеву, давали су водвиљ, из којег је он запамтио један стих: „А да није Глишо на њосело ишио, не би њега Мара никад оштровала”.²⁹ Фебруара 1912. у две представе изведене пред краљевачком публиком, гост позоришта *Топаловић* био је Светислав Динуловић, чувени глумац комичар, који је својим умећем обележио крај 19. и прве године 20. века. Исте године, неколико месеци касније, спојиле су се Топаловићева и дружина Љубомира Рајичића Чврге, оформивши ново позориште, *Гундулић*, које су њих двојица заједнички водили.³⁰

ПОВЛАШЋЕНА ПОЗОРИШТА

По *Закону о Народном позоришту у Београду*, који је Народна скупштина потврдила 16. маја 1911, предвиђено је оснивање ограниченог броја повлашћених путујућих позоришних дружина у унутрашњости Србије. У складу са овим законом, министар просвете образовао је Позоришни савет, који је 1912. израдио *Правила о путујућим дружинама*. Установљено је пет повлашћених путујућих позоришта, изабрани управници и одређена позоришна седишта и територије. Тиме је унето више неопходног реда, плана и дисциплине у доста несређен и препун импровизација позоришни живот у унутрашњости, а није занемарљива ни чињеница да је овим законом увелико решено друштвено и економско збрињавање путујућих глумаца. Повлашћено позориште *Трифковић* (образовано од чланова нишког позоришта *Синђелић* и путујуће дружине *Заједница*) под управом Симе Бунића, задржало је бившу територију *Синђелића*: југоисточну Србију са седиштем у Нишу и градове Краљево, Врњци, Алексинац, Крушевац, Пирот, а залазило је и у Врање.³¹ Та подела је врло брзо претрпела измене, јер је Србији након балканских ратова прикључена тек ослобођена Македонија.

Коначном одлуком Министарства просвете јануара 1914. задржана је подела на пет делова: *Гундулић* за источну област са седиштем у Крагујевцу, *Трифковић* за југоисточну област са седиштем у Нишу, *Стерија* за северну област са седиштем у Ваљеву, позориште *Тоша Јовановић* преименовано је у *Градско позориште у Бишољу* и било је задужено за јужну област, док је позориште *Јоаким Вујић* покривало средишњу област са седиштем у Крушевцу. Краљево је припадало територији позоришта *Јоаким Вујић*, заједно са местима: Врњци, Чачак, Ужице, Горњи Милановац, Рибарска Бања и Соко Бања. У труппи *Јоаким Вујић* често су играли најзначајнији глумци из унутрашњости Србије.³²

Да се путујуће дружине те територијалне поделе нису увек строго придржавале, сведочи детаљ из биографије Марије Пруговечке-Кандучар, која је играла у неколико позоришта и била врло запажена глумица. Од 1913. до 1915. играла је у Повлашћеном позоришту *Тоша Јовановић*, са којим је 1915. наступала у Краљеву.³³

ПУТУЈУЋА ПОЗОРИШТА У КРАЉЕВУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Финансијска средства намењена народним позориштима у Београду, Љубљани и Загребу била су недовољна за процват позоришног живота у Краљеви-

²⁸ *Вечерње новости*, Београд, 5. јануар 1912, 3.

²⁹ *Рудо Поље – Карановац – Краљево 1476–1915*, каталог изложбе, НМК, ИАК, Краљево, 1997, кат. бр. 368.

³⁰ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта...*, 551–552.

³¹ Исто, 484–495

³² Исто, 518; *Крушевачко позориште 1946–1996*, Крушевац, 1996, 12–13.

³³ Током гостовања у Краљеву, Марија се нагло разболела и прешла у Врњце, где је исте године преминула. Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта...*, 532–533.

³⁴ Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I, Стубови културе, Београд, 1997, 164. (У даљем тексту: Љ. Димић, *Културна политика...*)

³⁵ Љ. Димић, *Културна политика...*, II, 291.

³⁶ Љ. Димић, *Културна политика...*, III, 302-311.

³⁷ Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1988*, I, Нолит, Београд, 1988, 328.

³⁸ Јанић Синиша, Стојковић Боривоје, Нишко позориште 1887-1915, *Театрон*, 30/1/2, Београд, 33. (У даљем тексту: С. Јанић, *Нишко позориште...*)

³⁹ Матијевић Милан, *Краљевачке кафане*, Завичајно друштво, Краљево, 1998, 82-83. (У даљем тексту: М. Матијевић, *Краљевачке кафане...*)

⁴⁰ Хотел је изградио Лазар Прокић, кафеција и трговац из Ушћа. Након што се сменило неколико кафеција закупаца, зграду хотела 1920. купује Стаменко Јоксимовић, краљевачки трговац. Исто, 124.

⁴¹ Исто, 127.

⁴² Животић Душан, *Моје успомене*, МПУС, Београд, 1992, 71. (У даљем тексту: Д. Животић, *Моје успомене...*)

⁴³ *Путујуће позоришне дружине у Срба...*, 204.

⁴⁴ Д. Животић, *Моје успомене...*, 121, 125-126.

⁴⁵ За изградњу хотела новац је уложио Лаза Јовановић, обућар из Рашке, а од 1933. хотел је у власништву Мије Тодосијевића. М. Матијевић, *Краљевачке кафане*, 118-119.

⁴⁶ *Краљевски гласник*, Краљево, 21. септембар 1933.

⁴⁷ Драгољуб Обрадовић Кондис, *Стиро Краљево*, Краљевски гласник, Краљево, 2007, 139. (У даљем тексту: Д. О. Кондис, *Стиро Краљево*)

ни Југославији, а опет толика да се сматрају луксузом непримереним земљи у којој ни цела популација за школу дорасле деце није била обухваћена школом. Мала улагања у позориште била су један од оних чинилаца који су доприносили да криза позоришта у Краљевини Југославији буде перманентна.³⁴ Положај позоришних уметника (глумаца, оперских и балетских уметника, редитеља) био је врло незавидан и испуњен неизвесношћу.³⁵ Своје политичке и програмске ставове драмски писци су изложили у *Резолуцији* од 17. октобра 1930, где је између осталог истакнута потреба поклањања веће пажње националном репертоару, драмској књижевности и позоришту уопште.³⁶ Крајем 1938. Југославија је имала 41 стално и путујуће позориште, од чега 20 професионалних и 21 дилетантско.³⁷

У већини градова у унутрашњости Србије није било наменски направљеног простора за извођење позоришних представа, тако да су, у недостатку адекватних сала, угоститељски објекат постајали својеврсни расадници позоришне уметности.

Путујућа позоришта често су наступала у хотелским салама, кафанама и гостионицама, које су власници уступали бесплатно, под условом да се точи пиће и послужује храна током извођења представе. Тако су власници хотела и кафана повећавали промет, а самим тим и добит.³⁸

Хотел „Париз”, чија је изградња завршена 1881, једна од најлепших зграда у Краљеву, направљен са рестораном у приземљу и собама за издавање на спрату, био је више пута реновиран. Имао је за то доба врло удобан хотелски смештај, тако да су у периоду између два светска рата, у њему често одседали многи пословни људи, трговци, стручњаци и странци. У сали хотела одржаване су занатске, трговачке, официрске и хуманитарне забаве, своје вештине су демонстрирали многи артисти и мађионичари, а често су гостовала и путујућа позоришта, попут позоришта *Тойаловић*.³⁹

„Гранд хотел Студеница”, саграђен је око 1890. Зидан са три нивоа, у приземљу је имао две сале са 40 столова и 240 седишта, а на спрату собе за преноћиште. У хотелу су се на разним забавама, прославама и уметничким вечерама окупљали руски емигранти, а касније и Французи који су радили у Фабрици авиона.⁴⁰ Више пута у хотелу је гостовало Животићево позориште.⁴¹ У својим мемоарима Душан Животић помиње да је са својом трупом 1935. гостовао 25 дана у Краљеву, наступајући „у кафани, малој, тескобној која је имала импровизовану позорницу – подијум”.⁴² *Београдско мало позориште* Душана Животића, основано марта 1931. радило је све до 1941. Позориште је повремено, осим у Краљеву, гостовало и у другим градовима Србије.⁴³ Животићево позориште је након 1935. поновило гостовања у Краљеву 1937, 1939. и 1941.⁴⁴

Тридесетих година XX века центар друштвених дешавања у Краљеву био је хотел „Југославија”, изграђен 1932.⁴⁵ Рекламирао као „првокласни и најуређенији оvd. хотел”, имао је за то доба модерно уређене собе и ресторан са домаћом и страном кухињом. Свако вече у „Југославији” је свирао цез оркестар и организован „дансинг” (игранка), а недељом и празником матине.⁴⁶ Сала иза ресторана коришћена је најчешће за биоскопске представе и матинеа, али и за повремена гостовања путујућих позоришта. Осим у „Гранд хотелу Студеница”, Животићево позориште гостовало је и у хотелу „Југославија”, где је изводило Нушићеве комедије. На сцени овог хотела наступала је и Жанка Стокић, у то доба једна од најпопуларнијих српских глумица.⁴⁷ *Повлашћено Народно позориште* из Новог Сада, 21. новембра 1934. у хотелу „Југославија” извело је представу редитеља Г. Ж. Моачанина „Тамо далеко”, аутора Милице Јанковић, у част сећања на краља Александра I Ујединитеља, убијеног у Марсеју 9. октобра исте године.⁴⁸ Недељу дана касније од-

играли су и представу, такође у режији Моачанина, „Ожалошћена породица”, поводом седамдесет година од рођења Бранислава Нушића.⁴⁹ *Народно позориште Моравске бановине* из Ниша, 11. маја 1935. у хотелу „Југославија”, извело је представу редитеља Боривоја Стојковића, „Господа Глембајеви”, аутора Мирослава Крлеже. Цена места у хотелу „Југославија” разврставана је у три категорије: место у првом реду коштало је 12,5 до 15 динара, у другом 10 до 10,5 динара, док се за стајање и место у галерији плаћало 5 динара.⁵⁰

Осим ресторана и хотела, за културно-образовне садржаје коришћена је и гимнастичка сала Гимназије у Краљеву, реновирана 1928. године. *Моравско бановинско позориште* је 1. октобра 1931. у тој сали извело позоришни комад „Бој на Косову”. Током школске 1936/1937. поновили су гостовање, тако да су ученици Гимназије и други заинтересовани били у прилици да гледају драму „Печалбари” Антона Панова и представу „Хајдук Станко”.⁵¹ *Народно позориште Моравске бановине* из Ниша поново је наступало у Краљеву у оквиру своје велике турнеје по већим местима Моравске бановине, на коју се 1. септембра 1939. упутила читава позоришна трупа, одигравши низ представа у Параћину, Ђуприји, Јагодини, Крушевцу, Краљеву, Зајечару и Неготину.⁵²

Почетком треће деценије 20. века, по окончању револуције и грађанског рата у Русији, у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца почели су да пристижу руски емигранти. У Краљеву је крајем 1933. било преко двеста Руса, који су по угледу на сународнике у другим местима образовали „Руску колонију”.⁵³ У Љубљани је 1924. основана национално-културна установа „Руска матица”, чији је циљ био да подржава што интензивнију везу својих сународника са руском културом. У Краљеву је активно деловала подружница „Руске матице”, захваљујући којој су током читавог међуратног периода Краљево често походиле руске путујуће трупе, уметнички ансамбли и самостални уметници.⁵⁴ Примера ради, децембра 1933. у „Краљевском гласнику” *Одбор за помагање сиромашне руске деце* обавештава да је приредио врло успелу забаву 9. децембра у хотелу „Југославија”. Осим концерта класичне музике и извођења руских песама, као последња тачка приказан је комад „Без отаџбине” аутора Габријеле Запаљски.⁵⁵ Добривоје Говедарица у својим белешкама помиње да је у Краљеву гледао руску мелодраму „На поселу” са музиком и певањем, која је изведена пред препуном салом.⁵⁶

Својом културно-просветном и хуманитарном активношћу истицало се неколико женских удружења. *Краљевска женска подружина*, формирана у Краљеву 1890. као подружница *Београдског женског друштва*, старала се о раду Женске занатске школе. Један од начина додатног финансирања био је организовање разних концерата, приредби, прослава и хуманитарних скупова. Посебно свечано обележаване су подружњинска слава Мала Госпојина и дочек Нове године, поводом којих су поред „декламација ученица” и мини-концерата, приређивани и краћи позоришни комади.⁵⁷ Иако врло строге по питању друштвеног живота ученица, госпође из управе Краљевске женске подружине дозволиле су ученицама Женске занатске школе да посете представу „Хајдук Станко”, коју је тимочко позориште давало за ђаке током свог гостовања у Краљеву почетком јуна 1930.⁵⁸

Коло *Госпођа* је, у циљу помагање железничке сирочади, 19. новембра 1933. у хотелу Југославија приредило забаву *Соаре*, у оквиру које је изведен позоришни комад. Улазнице су биле добровољни прилог.⁵⁹

Краљевачки подбор женског друштва *Кнегиња Љубица*, битно је обогатио друштвене и забавне садржаје града тридесетих година прошлог века. Осим што су чланице друштва организовале разне забаве, циц-балове, чајанке и

⁴⁸ Музеј позоришне уметности Србије, Београд, Збирка *Позоришни програми и плакати*, инв. бр. 8957/3.

⁴⁹ Исто, инв. бр. 8714/2.

⁵⁰ Исто, инв. бр. 20631.

⁵¹ *Извештај Државне ниже и Самоуправне више гимназије за 1931/1932. школску годину*, Краљево, 1932, 11; *Извештај Државне реалне гимназије за школску 1936/1937. годину*, Краљево, 1937, 41.

⁵² С. Јанић, *Нишко позориште...*, 126.

⁵³ В. Виријевић, *Краљево – град у Србији...*, 308.

⁵⁴ Исто, 309; Обрадовић Драгољуб Кондис, *Летње разоноде на калдрми, Ибарске новостии*, 11. август 1983, 8.

⁵⁵ *Краљевски гласник*, Краљево, 14. децембар 1933, 3.

⁵⁶ Говедарица Добривоје М., *КУД „Абрашевић” Краљево* (необјављена грађа за монографију), Краљево, 1976, 9.

⁵⁷ *Краљево – град у Србији...*, 258.

⁵⁸ НМК, *Историјска збирка Архивалије, Зайисник Краљевске женске подружине*, инв. бр. 1003, 29. мај 1930.

⁵⁹ *Краљевски гласник*, Краљево, 16. новембар 1933, 3.

слично, пратиле су и друга културно-забавна дешавања, често посећујући позоришне представе. Ово потврђује и акт нишког Просветног спортског и хуманог друштва којим се друштво *Кнегиња Љубица* обавештава да ће позоришна секција *Добрица Милутиновић* први пут гостовати у Краљеву 9. марта 1935. и моле се чланице да у што већем броју посете ову приредбу.⁶⁰

Залагањем неколико угледних Краљевчанки, у граду је 1935. основано друштво *Женски хришћански покрет*, које је убрзо стекло бројно чланство, посвећено збрињавању сирочића, старих и изнемоглих, отварању хранилишта и многим другим хуманитарним активностима. Активност овог удружења наишла је на велику подршку не само краљевачке јавности, већ и знатно шире. Почетком 1941. приликом гостовања у Краљеву, путујуће позориште Душана Животића је, поводом двадесетогодишњице свог уметничког рада, приказало драму Душана Николајевића „Преко мртвих” а приход је ишао у фонд *Женског хришћанског покрета*.⁶¹

КРАЉЕВАЧКЕ ПОЗОРИШНЕ ДРУЖИНЕ 1900–1941.

АБРАШЕВИЋ – ПОЛЕТ – ГОЧ – АБРАШЕВИЋ

Прво помињање позоришног аматеризма у Краљеву је с почетка 20. века. У студији о школству у Чачанском округу до 1914, помиње се да су наставници у основним школама Жичког среза васпитавали ученике тако што су се њима бавили за време одмора и ручка, одлазили са њима у цркву на излете „и водили их на позоришне представе у дилетантско позориште”.⁶² У старој краљевачкој кафани *Јеленац*, највероватније 1905. одиграна је прва позоришна представа локалних ентузијаста. Група младића извела је комад „Клетва полуделе”. Како за улогу жене није могла да се нађе глумица, одиграо ју је мушкарац.⁶³

Ближих података о тадашњим краљевачким позоришним дружинама нема, изузев да су биле формиране у кругу радника прогресивних идеја.⁶⁴ У вези са временом настанка Културно-уметничког друштва *Абрашевић* у Краљеву постоје опречни подаци из забележених сећања оснивача. Миленко Новаковић, председник организације Српске социјалдемократске странке у Краљеву, у својој писаној биографији помиње да је 1905. на његову и иницијативу његових истомишљеника основано културно-уметничко друштво *Абрашевић*, које је било врло активно и које је помогло снажење партијског и синдикалног покрета у Краљеву.⁶⁵ Тодор Вујасиновић у својој књизи пишући о обнављању рада *Абрашевића* 1932. године, између осталог, каже: „Већ 1906. и 1907. у Краљеву је било основано друштво *Абрашевић*. Рад друштва прекинут је Првим светским ратом, да би већ 1919. опет био обновљен”.⁶⁶ Разлог неуједначеног датирања лежи у чињеници што је *Абрашевић* између два светска рата наставио традицију предратног радничког окупљања у културно-уметничким друштвима, те су та друштва поистовећивана са краљевачком културно-уметничком групом *Абрашевић* основаном 1926, као и у томе што је краљевачки *Абрашевић* тридесетих година 20. века успоставио тесне контакте са београдским *Абрашевићем*, основаним 1905.⁶⁷

Објављивање *Обзнане* крајем 1920. довело је до забране рада Комунистичке партије Југославије и синдикалних организација. Због новонасталих околности, комунисти су, користећи легална средства, налазили начине да наставе са радом и пропагандом. У Краљеву је половином 1926. основана Културно-уметничка група *Абрашевић*, као огранак београдског друштва. Полиција је одмах интервенисала и забранила рад. Покренута акција о скидању забране, успешно је завршена са 50 скупљених потписа.⁶⁸

⁶⁰ НМК, Историјска збирка *Архивалије, Зайисник Пододбора Кнегиња Љубица у Краљеву за 1934. и 1935*, инв. бр. 1006, 23. јануар.1935.

⁶¹ *Краљево – град у Србији...*, 266.

⁶² Ковиљка Летић, *Основне школе у Чачанском округу 1804–1914*, Дечије новине, Горњи Милановац, 2000, 208.

⁶³ *Краљевски гласник*, Краљево, 25. јануар 2001, 14.

⁶⁴ *Културно уметничко друштво „Абрашевић” у Краљеву*, Краљево, 1966, 5. (У даљем тексту: *Културно уметничко друштво...*)

⁶⁵ Народни музеј Краљево, Студијска збирка *Раднички покрет*.

⁶⁶ Тодор Вујасиновић, *Мучне године*, Сарајево, 1965, 17.

⁶⁷ *Културно уметничко друштво...*, 5.

⁶⁸ *Краљево и околина*, Краљево, 1966, 309. (У даљем тексту: *Краљево и околина*)

Иницијатор оснивања и председник групе Драги Тешић, абација, још од 1922. био је члан *Абрашевића* у Шапцу. Чланови управе били су из редова краљевачких занатлија, а једина жена у управи била је Дара Марковић, домаћица. У саставу новоосноване групе постојали су драмска и рецитаторска секција, хор и скромна библиотека. Драмска секција изводила је комаде „Сумњиво лице”, „Девојачка клетва”, „Рудари”, „На синциру” и низ једночинки. У састављању програма учествовали су комунисти, чланови групе, тако да су неретко давале представе револуционарне садржине: „Шаран”, „Руска пролетерка”, „Стари Цигани”, „Кирије”, „Путовања” итд. Представе су извођене у краљевачким кафанама „Јеленац”, „Кнежевић”, „Ловац”, као и у хотелима „Париз” и „Југославија”. Интензивирање рада комуниста одразило се како на рад синдикалне организације, тако и на рад културно-уметничке групе *Абрашевић*, што није промакло полицији. Полиција почиње да омета рад групе, да прогони чланове – комунисте, а почетком 1929, током Шестојануарске диктатуре забрањује им се даљи рад.⁶⁹

Чланови забрањеног *Абрашевића*, комунистички активисти и занатлије, проналазе начин да наставе са окупљањима и даљим културно-пропагандним радом, оснивањем новог друштва *Полећ* крајем 1929. Оснивачки акт Културно-уметничког друштва (КУД) *Полећ* потписало је 70 Краљевчана. У оквиру КУД-а *Полећ* постојали су народна књижница са 85 чланова, хор и дилетантско позориште.⁷⁰ Оснивачки акт послат је у Ниш, који је био седиште Моравске бановине, одакле дуго није стизао одговор, што је искоришћено за несметан рад Друштва све до краја 1931. Приредбе су организоване сваке суботе у кафани „Лондон” и хотелима „Студеница” и „Југославија”. Нису гостовали ван Краљева, а за наступе у граду морали су тражити сагласност полиције. Међутим, у својим наступима почели су да рецитију револуционарну песму објављену у радничком листу „Организовани радник”, што је навело полицију да, не сачекавши одговор банске управе из Ниша, забрани рад КУД-а *Полећ*, који се гаси крајем 1931.⁷¹

Краљевачки аматери, већ поучени дотадашњим искуством, поново шаљу нов акт у Ниш са захтевом да се одобри рад, овог пута културно-уметничкој групи (КУГ) *Гоч*. Док су чекали одговор, настављају са радом, имајући све бројнију публику. Лета 1932. забрањен је рад КУГ *Гоч*, зато што су чланови групе учествовали у растурању летака, добијених из Београда, уочи 1. августа, Дана борбе против рата и милитаризма. Такође је протерано 13 најактивнијих чланова Друштва. Акти упућени у Ниш, враћени су после 2-3 године, заједно са списком чланова. Нека имена су била подвучена црвеном оловком, што је означавало комунисте, а остала црном и плавом.⁷²

До обнављања рада дошло је 1934, када је поново основан *Абрашевић* у статусу радничко-уметничке групе.⁷³ После завођења Шестојануарске диктатуре све групе *Абрашевића* могле су бити обновљене или основане само у оквиру Уједињених радничких синдиката Србије, као секције Уједињене радничке групе *Абрашевић* у Београду. Ради лакше легализације, краљевачки *Абрашевић* пријављен је као огранак београдског *Абрашевића*. У оквиру групе организоване су хорска, драмска, рецитаторска и тамбурашка секција, школа играња и библиотека. Поред низа краћих комада, дилетанти драмске секције извели су комад Петра Петровића Пеција „Ослобођење Косте Шљуке”, као и комаде Милана Ђоковића „Вода са планине”, Антона Панова „Печалбари” и Максима Горког „На дну”. С тим представама, хором и хорском рецитацијом гостовали су и у другим местима. Иако су радили у тешким материјалним условима, имали су све више чланова, међу којима је 1935. било 20 жена. У оквиру *Абрашевића* формирана је и деветочлана тамбурашка секција. Остале секције су имале по 10 -15 чланова.

⁶⁹ Стаменовић Мирослав, Радничко-уметничка група „Абрашевић” 1926–1945, *Наша прошлост*, 2, НМК, ИАК, Краљево, 1987, 174-177. (У даљем тексту: М. Стаменовић, *Радничко-уметничка група...*)

⁷⁰ Д. О. Кондис, *Старо Краљево*, 124-125.

⁷¹ М. Стаменовић, *Радничко-уметничка група...*, 178.

⁷² Исто, 179; *Краљево и околина*, 319;

⁷³ Јовановић Жарко, „Абрашевић” 1905–1945, Београд, 1984, 195.

⁷⁴ *Културно уметничко друштво...*, 7; М. Стаменковић, *Радничко-уметничка група...*, 180.

Станко Кошанин, један од чланова управе Друштва 1936, истиче да је глумачка секција најбоље радила и „увек давала добре позоришне комаде”.⁷⁴ Полиција је и наредних година групи отежавала рад, а неколико пута га и прекидала, као нпр. 1935, када је ухапшено неколико чланова а групи забрањен рад на неколико месеци, затим су 1938. упали у просторије *Абрашевића*, а 1939. жандарми прекидају извођење програма у хотелу „Југославија”.

Крајем 1940. општа политичка криза у земљи и јачање револуционарних покрета, доводи до наредбе државног врха да се забрани рад синдиката и културно-уметничких друштава, што је за последицу имало коначан престанак рада краљевачког *Абрашевића*.⁷⁵

БУДУЋНОСТ

Дилетантско позориште *Будућности* основано је у Краљеву 1. јануара 1920. Судаћи по сачуваним плакатима из 1921. било је доста активно. Од 1. јануара 1920. до 30. априла 1921. наступило је 38 пута. У Матарушкој Бањи гостовали су 1. маја 1921, што је био њихов 39. наступ. Тада су извели два позоришна комада: „Ђурђевићи” М. Савића и „Пријатељи” Л. Лазаревића.⁷⁶ Наредни, 40. наступ, имали су у сали „Топаловића” у Трстенику 8. маја 1921, када је приређена добротворна забава за помоћ инвалидском фонду. Позориште *Будућности* том приликом је извело представу „Под маглом” Алексе Шантића. Другу тачку програма обележио је наступ госпође Гемзел, која је отпевала по једну циганску и италијанску песму, одиграла валцер балет „Мајско вече” и руско коло „Гопак”, након чега је Андруша Казалов одсвирао „Увертиру”. Трећа тачка програма била је играња.⁷⁷ Две недеље касније, 22. маја 1921, у хотелу „Париз” имали су 41. наступ са позоришним комадом „Газда Живко” Димитрија Стефановића.⁷⁸ У Матарушкој Бањи 14. августа 1921. наступили су 43. пут и то изводећи представе „Ђурђевићи” М. Савића и „Пријатељи” Лазе Лазаревића. Позориште *Будућности* најчешће је наступало у хотелу „Париз” у Краљеву, где је свакодневно четири сата дежурао по један члан дружине, са задатком да обавештава заинтересоване о условима уписа нових чланова.⁷⁹

Чланови трупе 1921. били су углавном младе занатлије и трговци: П. Кристић, Д. Благојевић, В. Ђорђевић, М. Васиљевић, Ж. Јоцић, Ж. Ракићевић, Б. Момчиловић, Ж. Васић, Н. Пешић и други. Упадљиво је одсуство жена, тако да су најчешће мушкарци тумачили женске улоге.⁸⁰ Изузев госпође Гемзел, која је тумачила женске улоге у представама „Цигани” Е. Сиглигетија и „Газда Живко” Димитрија Стефановића, забележено је још само појављивања „госпођице Пешић” (ћерке или сестре Н. Пешића) у представи „Цигани”.

ШКОЛСКЕ ПОЗОРИШНЕ СЕКЦИЈЕ

У неким школама у Краљеву, у периоду између два рата, ученици су имали прилике да искусе глуму, учествујући у раду школских позоришних дружина, чије представе су приказиване на школским приредбама и културним манифестацијама.

При Пољопривредној школи у Краљеву постојали су Културно друштво *Плућ*, библиотека и дилетантска позоришна дружина. Ученици ангажовани у овој дилетантској дружини извели су 1923. представу „Шаран” Јована Јовановића Змаја.⁸¹ Од 1932. до 1940. Пољопривредна школа је носила назив Сточарско-млекарска школа. У оквиру школе радила је културна дружина која је имала драмску и музичку групу, које званично нису биле формиране у секције. Организовали су приредбе, како у школи, тако и ван школе, на скуповима сеоске за-

⁷⁵ М. Стаменковић, *Радничко-уметничка група...*, 182–183.

⁷⁶ НМК, Историјска збирка *Плакатии*, инв. бр.130.

⁷⁷ Исто, инв. бр. 127.

⁷⁸ Исто, инв. бр. 129.

⁷⁹ Исто, инв. бр. 128.

⁸⁰ Ј. Кричковић, Чика Пецина сећања, *Ибарске новости*, Краљево, бр. 1230, 17. март 1977, 6.

⁸¹ Петровић Стојан, *Сто година пољопривредних школа у Србији*, Београд, 1956, 51–52.

⁸² *Сто година пољопривредне школе у Краљеву 1882–1982*, Пољопривредна школа, Краљево, 1983, 90.

дружне омладине по оближњим селима.⁸² Поводом редовне годишње скупштине Пољопривредне подружине среза Жичког, ученици Пољопривредне школе су 17. јануара 1937. у сали хотела Југославија извели позоришни комад у једном чину „Разбојници”.⁸³

У Гимназији у Краљеву било је неколико ђачких дружина, међу којима и ђачка литерарна дружина *Свети Сава*.⁸⁴ У оквиру дружине постојао је и позоришни одсек.⁸⁵ Школске 1924/25. ученици Гимназије припремили су комад „Лажа и парлажа” Јована Стерије Поповића.⁸⁶ Од 1928. до 1930. у краљевачкој гимназији као суплент радио је Радослав Веснић, који је у оквиру школе образовао ђачко позориште. У његовој режији „ученици су спремили неколико Стеријиних и Трифковићевих једночинки”. У тој ђачкој дружини прве глумачке кораке направили су Живојин Чукулић, касније филмски редитељ и сарадник композитора Јосипа Славенског, чувени глумац Сима Јанићијевић, као и Миле Јаснић, који је после Другог светског рата био управник позоришта у Панчеву и Крагујевцу, и оснивач и дугогодишњи управник Народног позоришта у Приштини.⁸⁷ Дружина *Свети Сава* је школске 1929/1930. бројала 88 чланова и била заједничка за Нижу државну и Вишу самоуправну гимназију. Прославу Светог Саве у Краљеву 1931. организовали су врло свечано. Програм обележавања започет је пре подне у гимнастичкој сали Гимназије, а настављен увече у сали хотела „Париз”, где је поред хора и рецитација „изведена и једна позоришна слика”.⁸⁸ У сали хотела „Југославије” 23. децембра 1933. Заједница дома и школе приредила је своје прво посело са позоришним комадом „Покондирена тиква” Јована Стерије Поповића, које је је побрало све похвале. Ученици су својом глумом „очарали” публику, а посебно се истакао редитељ Иво Грабовац, суплент у Гимназији. Улогу Феме тумачила је Даринка Вукотић, ученица IV разреда Гимназије.⁸⁹ На захтев публике, Заједница дома и школе организовала је поновно извођење комада.⁹⁰ Током школске 1933/34. године на репертоару ове позоришне секције, којом је вешто руководио суплент Иво Грабовац, налазио се „Ревизор” Николаја Гогоља.⁹¹ До школске 1936/37. године позоришна дружина деловала је у оквиру литерарне секције у Нижој реалној и у Вишој самоуправној гимназији, а потом су гимназијалци Више самоуправне гимназије образовали засебно литерарно удружење *Освић*.⁹²

Ученице Женске занатске школе учествовале су у разним културним догађањима и хуманитарним акцијама организованим у Краљеву и другим местима. У Правилнику школе стоји да су се једино уз претходно одобрење школске управитељице могле приређивати „концерти са литерарним и музичким програмом, играњем и позоришне представе и то само дању под надзором наставница и без присуства мушкараца”⁹³. При школи није постојала позоришна секција, али су ученице са својим наставницима повремено спремале мање позоришне комаде. За новогодишњи дочек 31. децембра 1921. наставник Чоловић одређен је „да спреми ученице за један позоришни комад”.⁹⁴ Три месеца касније, ученице су спремиле још једну позоришну представу која је изведена за Ускрс. Након представе, организована је игранка, а новац од улазница ишао је у школску касу.⁹⁵

Уочи нове 1924. године Краљевска женска подружина и Женска занатска школа организовале су дочек, у оквиру кога су изведени „позоришни комад ’Бадње вече’ и успешна декламација ученица”.

⁸³ Приватна збирка Александра Крстића из Краљева, плакат *Позив на 47 редовну годишњу скупштину Пољопривредне подружине среза Жичког* 17. јануар 1937.

⁸⁴ *Извештај Реалне гимназије у Краљеву за 1930/1931. школску годину*, Краљево, 1931, 22.

⁸⁵ *Извештај Реалне гимназије у Краљеву за 1935/1936. школску годину*, Краљево, 1936, 39.

⁸⁶ *Гимназија у Краљеву 1909–1999*, Краљево, 2000, 142. (У даљем тексту: *Гимназија у Краљеву...*)

⁸⁷ Веснић Радослав, *Аутобиографија*, МПУС, Београд, 1998, 74–75. (У даљем тексту: Р. Веснић, *Аутобиографија...*)

⁸⁸ *Гимназија у Краљеву...*, 144.

⁸⁹ Даринка Вукотић касније се преселила у Београд и постала позната драмска глумица. Била је удата за чувеног Рашу Плаовића.

⁹⁰ *Краљевски гласник*, Краљево, 28. децембар 1933, 3.

⁹¹ *Извештај Државне реалне гимназије за 1933/1934. школску годину*, Краљево, 1934, 35.

⁹² В. Виријевић, *Краљево–град у Србији...*, 190.

⁹³ Исто, 207.

⁹⁴ НМК, Историјска збирка Архивалије, *Зависник Краљевске женске подружине*, инв. бр. 1003, 2. децембар 1921.

⁹⁵ Исто, 5. март 1922.

ПОЗОРИШНЕ СЕКЦИЈЕ СПОРТСКИХ ДРУШТАВА

У спортским организацијама такође су постојали љубитељи позоришне уметности, што показује и пример краљевачког Спортског клуба „Морава”.

Образован 1. октобра 1930. Спортски клуб „Морава” убрзо по оснивању формира позоришну секцију.⁹⁶ Крајем новембра, локални лист „Краљевски гласник” објавио је чланак о претварању позоришне секције Спортског клуба „Морава” у дилетантско позориште, „које је већ дало две представе са комадом – Луне”.⁹⁷ Две недеље касније, у истом листу, објављен је одговор клуба, у коме се демантује ова вест: „У секцији Морава било је неколико беспослених чланова и неозбиљних за наше друштво, те смо исте избацили као штетне по наше друштво.” У даљем тексту истичу да ти младићи нису могли дати по други пут позоришни комад „Војвода Луне”, зато што новоосновано дилетантско позориште није постојало када је 18. октобра 1933. позоришна секција „Мораве” премијерно приказала комад у хотелу „Југославија”.⁹⁸

„Соколско друштво Краљево” обновило је своју делатност новембра 1920. Поред физичког васпитања, ово друштво је велики значај придавало културно-просветном раду као начину идеолошког утицања на народ. То је испољавано организовањем разних приредби, концерата, предавања и позоришних представа. Не зна се да ли је „Соколско друштво Краљево” имало позоришну секцију, али да је било наклоњено позоришној уметности сведочи гостовање позоришног одсека јагодинских сокола у Краљеву почетком 1938.⁹⁹

⁹⁶ Исто, 240.

⁹⁷ *Краљевски гласник*, Краљево, 30. новембар 1933, 3.

⁹⁸ Исто, 14. децембар 1933, 3.

⁹⁹ В. Виријевић, *Краљево - град у Србији ...*, 255–256.

¹⁰⁰ *Српски биографски речник В–Г*, књ. 2, Матица Српска, Нови Сад, 2006, 169. (У даљем тексту: *Српски биографски речник В–Г*)

¹⁰¹ Р. Веснић, *Аутобиографија...*, 152–154.

¹⁰² За учешће у балканским и Првом светском рату одликован је са 15 одликовања. Жарковић Љиљана, Радослав Веснић - књижевник, педагог, глумац, новинар, *Краљевачки завичај*, бр. 25, Краљево, април 2006, 9.

¹⁰³ Р. Веснић, *Аутобиографија...*, 119.

¹⁰⁴ Исто, 138.

¹⁰⁵ *Српски биографски речник В–Г*, 170.

КРАЉЕВЧАНИ – ЗНАМЕНИТИ ПОЗОРИШНИ СТВАРАОЦИ

Поред бројних појединаца који су се са пуно ентузијазма посветили глуми у локалним дилетантским друштвима, а ређи међу њима редитељском послу, Радослав Веснић и Бранислав Цветковић својим радом направили су искорак из оквира локалне позоришне уметности, а својом свестраношћу оставили дубок траг у историји српског позоришта. Вредан помена је и Милорад С. Јовић који се истакао, како инвентивношћу у многим просветним и културним областима, тако и солидним драматуршким опусом.

РАДОСЛАВ ВЕСНИЋ

Рођен у Краљеву 1891, у угледној породици, од оца пореског чиновника и мајке учитељице, Радослав Веснић је основну школу завршио у родном граду. Гимназију је прве две године похађао у Чачку, а потом у Београду, где је завршио и Филозофски факултет. Борио се у оба светска рата. Врло посвећен позоришту, још од петог разреда је играо у ђачким позоришним групама.¹⁰⁰ Од 1906. до 1926. глумео је у 51 представи у неколико народних позоришта, а од 1924. до почетка Другог светског рата режирао је 76 представа.¹⁰¹ Као активни официр, прешао је Албанију и борио се на Солунском фронту. Боравио је у Русији, где се упознао са најбољим тадашњим руским редитељима и глумцима. Током боравка у Русији, проучавао је Московски художествени театар, а касније позоришта у Лондону, Паризу и Швајцарској.¹⁰² Током Другог светског рата, као заробљеник у логору Офлаг 12-Б у Нирнбергу, суделовао је у раду тамошњег позоришта „Боем”.¹⁰³ Радио је као професор у Гимназији у Краљеву, али и у глумачким школама и академијама, где је предавао дикцију, психологију и глуму.¹⁰⁴ Био је секретар и управник Дrame Народног позоришта у Београду. Радио је као глумац, ре-

дитељ и управник Дrame у Новом Саду, управник Народног казалишта у Осијеку, културни аташе у Софији 1937–1939.¹⁰⁵ Бавио се писањем драма, као и преводилачким радом и новинарством. Пре Другог светског рата написао је драме: „Авај Босно”, „Путем искушења”, „Брак из љубави”, „Дом газда Јована”, „Његова последња авантура”, „Први вал”, и урадио драматизацију приповетке Стевана Сремца „Путујуће друштво”.¹⁰⁶ У многим позориштима извођене су драме које је Веснић преводио с француског, руског и енглеског језика: „Израиљ” Анри Бернстена у Народном позоришту (НП) Нови Сад, „Линија срца” Клод Анри Пижеа у НП Београд, „Модерна Пепелуга” Бари Конерса у Хрватском народном казалишту у Загребу, „Матура” Ладилсава Фодора у НП Београд, НП Ниш и НП Бањалука, „Сид” Пјера Корнеја у НП Крагујевац и многе друге.¹⁰⁷

БРАНИСЛАВ – БРАНА ЦВЕТКОВИЋ

Брана Цветковић је рођен у Краљеву 1874. у чиновничкој породици. Основну школу и гимназију завршио је у Београду. У Минхену је паралелно студирао сликарство, глуму и режију, поставши први српски школовани сценограф. Бавио се глумом, новинарством и књижевним радом. Био је сценограф Народног позоришта у Београду и члан нишког позоришта „Синђелић”. С Браниславом Нушићем основао је прво удружење глумаца. У Београду је 1902. покренуо хумористички лист „Сатир” и уређивао је лист „Глума” 1922. Оснивач је позоришта „Орфеум”, које, изводећи своје представе у Београду, удара темеље хумористичком позоришту у Србији, и достиже огромну популарност. У овом позоришту, Брана Цветковић истовремено је глумац, редитељ, сценограф, па чак и композитор. Познати су његови *шројари* односно *рајорши*, арије које су стекле велику популарност и поред забрањивања. За време Првог светског рата био је инспектор свих војних позоришта и водио је војничко позориште на Крфу, у коме је створио типске ликове забушанта, каплара, посилног итд.¹⁰⁸ Након рата наставио је да изводи своје позоришне представе у Београду, све до 1929, када се повлачи из позоришног живота и посвећује новинарству, радећи као дугогодишњи сарадник „Политике”, уређујући дечију страну. Преминуо је 20. новембра 1942. у Београду, где је и сахрањен, чему је тадашња штампа дала велики публицитет.¹⁰⁹ Као драмски писац оставио је за собом преко 70 једночинки, неколико комада у више чинова („Хајдук Бркић”, „Са онога света”, „Борци за слободу”, „Син”), драму „Отац” и оперету „Лопов”. Од огромног Цветковићевог опуса – поред поменутих драмских дела, око 1000 превода, 1000 рапорта, многобројних новинарских чланака итд. – мало тога је сачувано и штампано.¹¹⁰ Од његових драматуршких радова објављени су: „Артиљерија рустикана” (пародија на „Кавалерију рустикану”), „Бирајте ме за председника општине”, „Бранине приче” I–III, „Кроз Београд тамо-амо (ал никога не вређамо)”, „Папа Шонда из Магарева Своме сину, Конди, пева”, „Тамо далеко – ратна слика”, „Велика менаџерија на Маломе Калемегдану и литерарни панооптикум”, „Брана. Зунзарина палата”.¹¹¹

МИЛОРАД С. ЈОВИЋ

Милрад С. Јовић, рођен 1903. у Чукујевцу код Краљева, завршивши Вишу педагошку школу у Београду, радио је као наставник у многим школама у Краљеву и околним местима. Као врло свестрана личност, издао је „Стратегијску карту Косовске битке”, био изумитељ школских учила (југословенске рачуналке и практичне словарице), сарадник листа *Правда* за културно-просветну рубрику, а значајан је и његов рад у области драматургије.¹¹² Написао је неколико позоришних комада, махом једночинки, од којих је већина издата у Београду 1930–1940: „Комитска

¹⁰⁶ У овом раду обухваћена су Веснићева професионална достигнућа до 1944.

¹⁰⁷ Исто, 155–156.

¹⁰⁸ Жарковић Љиљана, Бранислав – Брана Цветковић, *Краљевачки завичај*, бр. 26, Краљево, јул 2006, 7.

¹⁰⁹ *Ново време*, Београд, 21. новембар 1942, 4.

¹¹⁰ Одавић Мирјана, *Брана Цветковић 1875–1942*, каталог изложбе, МПУС, Београд, 1992, 27.

¹¹¹ *Српска библиографија: књиже 1868–1944, Бол – Деи*, књига 2, Народна библиотека Србије, Београд, 1989, 237–238.

¹¹² Заслугом Милорада С. Јовића у Краљеву је 1950. основан музеј. У Народном музеју у Краљеву, налази се легат Милорада С. Јовића, у оквиру којег су издања „Комитска мајка”, „Лем Едим” и „Долап”. На полеђини књиге „Комитска мајка” издате 1930. је списак наслова аутора М. С. Јовића, који су у припреми за штампу: „Словени долазе”, „Тамничари”, „Ужичка подвала”, „Отац”, „Цигански коњ”, „Хајдуци” и „Шабачка чарлама”.

¹¹³ *Српска библиографија: књиже 1868–1944, Извештај, школски III–Как*, књига 7, Народна библиотека Србије, Београд, 1989..., 279–380.

мајка”, „Лем Едим”, „Инвалид”, као и две позоришне слике која представљају адаптације песама Милана Ракића „Долап” и Војислава Илића „Зимска идила”.¹¹³

ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ У ЖИЧКОМ СРЕЗУ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

ДИЛЕТАНТСКА ПОЗОРИШТА У СЕЛИМА ЖИЧКОГ СРЕЗА

Децембра 1941. ради веће централизације власти у рукама Милана Недића и ефикаснијег управљања, Србија је подељена на 14 округа: Банатски, Митровачки, Београдски, Ваљевски, Зајечарски, Краљевачки, Крагујевачки, Крушевачки, Лесковачки, Моравски, Нишки, Пожаревачки, Ужички, Шабачки. Краљевачки округ у свом саставу имао је срез Жички са седиштем у Краљеву, срез Драгачевски са седиштем у Гучи, срез Љубићски са седиштем у Прељини, срез Трнавски са седиштем у Чачку и срез Моравички са седиштем у Ивањици.¹¹⁴

Министарство просвете изгубило је надлежност над професионалним позориштима 16. августа 1941, тако да је настојало да бар утиче на регулисање рада аматерског позоришта преко Одељења за народно просвећивање. Министар просвете Велибор Јонић већ 20. августа 1941. доноси одлуку да се у сваком месном школском одбору образује одбор за народно просвећивање ван школе, који ће осим на описмењавању и оснивању књижница и читаоница, радити и на оснивању сеоских позоришта, уз могућност тражења помоћи у раду од Министарства просвете, односно Одсека за народно просвећивање.¹¹⁵

Први одговори почели су да стижу крајем 1941. и почетком 1942. Срез Жички округа Краљевачког, који је имао око шездесет насељених места, известио је о раду аматерских позоришта у само три села, и то у Буковици, Раваници и Лађевцима. Учитељица из Раванице упутила је писмо Министарству просвете, у коме пише: „Постоји необично одушевљење за позориште, а код чланова извођача необичне способности. Косовски бој – драматизација по народним песмама изведена 1. фебруара 1942. постигла је велики успех и приказиваће се у другим селима. А услови за позориште су лоши. Ми немамо ништа. За бину се помажемо брвницама и ћилимима, а за декорисање одела хартијом и картоном. Ипак радимо са пуно воље и полета. Ваша помоћ ће нам добро доћи. Пошаљите је што пре.”¹¹⁶

У Краљеву су окупатори 14. октобра 1941. спровели масовно стрељање цивилног становништва. Готово да није било породице која није изгубила неког блиског. У општој немаштини изазваној ратним разарањима, у атмосфери бола и страха, разумљиво је што акција просвећивања није заживела у очекиваном обиму. С друге стране, министар просвете и његови сарадници захтевали су редовно извештавање од окружних и средњих органа и очекивали да виде доказе о успеху акције. Растрзан између очекивања надређених и стварног стања у Жичком срезу, начелник округа Краљевачког Драгољуб Маринковић 16. јуна 1942. упутио је писмо (акт) Министарству просвете, у којем између осталог пише да није време за акцију просвећивања зато што је „Округ краљевачки у рушевинама и паљевинама, још се увек чује јаук удовица и остављених сиротана, крв невиних још није посушена, а гробове није трава зарасла. Авет глади пирује, из појединих општина стижу извештаји о умирању од глади... Страх, глад, туга, апатија, тупост сусреће се на сваком кораку. Гладан и немоћан народ ради од јутра до мрака. Сваки слободан часак користи се за одмор. Зар се у оваквом времену и приликама може говорити озбиљно о неком успеху у погледу народног просвећивања. Ово Начелство сматра да не може. Евентуални извештаји који би говорили о неком успеху не би имали везе ни са истином, ни са части...”

¹¹⁴ Петрановић Бранко, *Србија у Другом светском рату 1939–1945*, Војно-издавачки новински центар, Београд, 1992, 460–461.

¹¹⁵ Мајданац Боро, *Позоришна историја у Србији 1941–1944*, (докторска дисертација у рукопису), Факултет драмских уметности, Београд, 2006, 87.

¹¹⁶ Исто, 109–110.

Након десетак дана прикупљања података, уследио је одговор 30. јуна 1942. у виду писма министра просвете Велибора Јонића упућеног министру унутрашњих послова, у коме се шаљући Маринковићево писмо као прилог, истиче да Министарство просвете зна да се у Краљевачком округу ипак радило на просвећивању, захваљујући иницијативи учитеља и школских надзорника, као и да су у срезу Жичком врло активни одсеци за народно просвећивање у Витковцу, Конареву, Милочају, Рибници, Цветкама, Чукујевцу и другим местима.¹¹⁷

Министарство просвете и вера Србије инсистирало је да приходи са представа буду утрошени искључиво у просветне или хуманитарне сврхе. Позоришна секција у Лађевцима 16. марта 1942. приредила је забаву у школи, са позоришним комадом „Моравка”, а приход је утрошен за плате служитељима, за куповину фуруне, чункова, креча, угља, као и метле и четке. Одсек за народно просвећивање у Лађевцима упозорен је да се приход не може користити за набавке за које је већ предвиђен посебан кредит у школском прирезу, већ само за куповину књига, позоришних реквизита или неопходног намештаја. Такође су скренули пажњу да Министарству просвете није познато да је у Лађевцима основан Одсек за народно просвећивање са књижицом и позоришном секцијом, пошто „тај срез (Жички) ни до данас није доставио тражене податке о организацији и раду народног просвећивања у срезу”.¹¹⁸

Током 1943–1944. позоришна активност забележена је и у селима Милочај, Сирча и Цветке.¹¹⁹

ГОСТУЈУЋА ПОЗОРИШТА У КРАЉЕВУ И МАТАРУШКОЈ БАЊИ 1942.

О гостовањима позоришних трупа у Краљеву након 6. априла 1941. нема никаквих података. Рат је зауставио културне активности у већини градова, а масовно стрељање становништва Краљева 14. октобра 1941. у наредних неколико месеци довело је до замирања културно-забавног живота.

На основу *Уредбе о обласним народним позориштима* позориште у Нишу је октобра 1942. преименовано у *Моравско народно позориште*. Власти су преузеле бригу око материјалних издатака позоришта. За управника је постављен Константин Атанасијевић и њему је поверено да обласно *Моравско народно позориште* организује редовне представе на територији која је обухватала градове Ниш, Прокупље, Лесковац, Књажевац, Неготин, Зајечар, Алексинац, Крушевац, Трстеник, Врњачку Бању, Краљево, Чачак, Ужице, Параћин, Ђуприју, Јагодину, Свилајнац и Крагујевац. Захваљујући талентованим глумцима који су дошли из Народног позоришта у Скопљу, креиране су садржајне и богате представе.¹²⁰ У наведеним градовима, ниједно друго позориште није могло давати представе без сагласности надређног наредбодавца за позоришта, а по претходном консултовању управника позоришта дотичне области.¹²¹

У граду Краљеву од масовног стрељања становништва октобра 1941. до лета наредне 1942. није забележена никакава позоришна активност.

Прво помињање гостујуће позоришне трупе је крајем лета 1942, када је *Удружење глумаца* под управом Бошка Влајића током јуна гостовало у Краљеву.¹²² Претходна гостовања *Удружење глумаца* забележена су маја 1942, када је позориште гостовало у Аранђеловцу и Параћину, а потом у Смедереву и Младеновцу.¹²³

Позориште Удружења глумаца *Србија*, основано јула 1942, у оквиру своје турнеје по Србији посетило је и Краљево. Управник позоришта био је Обрен Ђорђевић, а редитељ и чест носилац главних улога Светозар Цветковић.¹²⁴ Репертоар овог позоришта био је богат народним комадима који су приказивани током наступа у хотелу „Париз”.¹²⁵

¹¹⁷ Исто, 124 - 125.

¹¹⁸ Исто, 111.

¹¹⁹ Исто, 203.

¹²⁰ Исто, 493.

¹²¹ Исто, 87.

¹²² *Ново време*, Београд, 20. јун 1942, 7.

¹²³ Исто, 16. јул 1942, 7.

¹²⁴ Исто, 6. август 1942, 4.

¹²⁵ Исто, 30. септембар 1942, 4.

Јула 1942. у Матарушкој Бањи гостовала је *Уметничко-артистичка трупa Боре Милојковића и браћа*. Они су се одазвали на молбу Дома за избегличку децу да приредe бесплатну представу. Програм је пратио оркестар електричних гитара браће Кнежевић. Поред бесплатне представе, Бора Милојковић је приложио и 1.000 динара као помоћ деци.¹²⁶

У недељу 16. августа 1942. деца избегличких домова у Матарушкој Бањи одржала су свој први јавни час у парку крај Ибра. Осим хорова, рецитација и игре, деца су заједно са четницима Ибарског четничког одреда, у хотелу „Жича”, извела и један позоришни комад.¹²⁷

Краљево је 29. новембра 1944. ослобођено фашистичке окупације. Зачеци културног живота у новонасталим околностима потекли су од јединица Народноослободилачке војске Југославије, стациониране у Краљеву, која је у свом саставу имала културно-просветну екипу. Програм су углавном изводили на градском тргу, понекад у сали хотела „Париз”, а давали су и приредбе по околним селима.¹²⁸

СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ ОКРУГА КРАЉЕВАЧКОГ

Иницијативом окружног начелника Момчила Достанића марта 1943. основано је Дилетантско позориште округа Краљевачког.¹²⁹ Отварање позоришта протекло је у свечаној атмосфери у присуству шефова свих надлежништава, представника разних корпорација, делегата из општина и округа, као и великог броја грађана. Том приликом премијерно је изведена представа Стевана Сремца „Зона Замфирова” у режији Милоша Рајчевића.¹³⁰ Позориште је за релативно кратко време успело да обезбеди кулисе и доста велику гардеробу, у чему је највише помогао краљевачки глумац Милан К. Петровић.¹³¹ Краљевачко позориште је, такође, давало бесплатне представе за раднике и кулчаре.¹³²

На позоришним плакатима из 1944. уочава се да је првобитно име Дилетантско позориште округа Краљевачког измењено у Српско народно позориште округа Краљевачког. Сачувани су позоришни плакати за представе „Част” Хермана Судермана, „Уметници” Херцега Ференца и „Зона Замфирова” Стевана Сремца.¹³³ Као историјски извори првог реда, они пружају драгоцене податке о глумцима и раду позоришта.

Чланови позоришта били су познати глумци из међуратног периода, као и дилетанти из Краљева и околних места. Од познатих глумачких имена у Краљевачком позоришту појављују се Бошко Влајић, Милош Рајчевић, Дана Петровић, Нада Првуловић, Бранка Белић, Горчило Николић, Анка Мајценовић и Сениша Раваси.

Бождар – Бошко Влајић, пореклом из Трења код Осјека, први пут ступио је на сцену у дечијем позоришту на Коларчевом универзитету. Најдуже је био у путујућим позориштима, где се формирао у искусног глумца. Он је вишеструко обележио позоришну сцену Краљева за време рата.¹³⁴ Након гостовања са Позориштем удружених глумаца, Влајић је неко време живео у Краљеву, радећи као глумац у Дилетантском позоришту Краљевачког округа 1943–1944. Влајићева ћерка, Милица, такође је наступала у Краљевачком позоришту, у представама „Част” и „Зона Замфирова”.¹³⁵

Милош Рајчевић, рођен у Ваљеву, каријеру је започео непосредно пре почетка Првог светског рата у Народном позоришту у Скопљу. За време Првог светског рата играо је у заробљеничким позориштима, затим у Позоришту Врховне команде 1918, а касније у позориштима широм Југославије.¹³⁶ У Краљевачком позоришту Рајчевић је радио као редитељ и глумац.

¹²⁶ Исто, 20. јул 1942, 4.

¹²⁷ Исто, 14. август 1942, 4.

¹²⁸ Мирослав Стаменовић, Културно-уметничко друштво Абрашевић у Краљеву 1945–1986, *Наша прошлост*, 3, НМК, ИАК, Краљево, 1988, 179.

¹²⁹ *Ново време*, Београд, 17. март 1943, 4.

¹³⁰ Исто, 23. март 1943, 4.

¹³¹ Исто, 13. август 1943, 4.

¹³² Исто, 7. јул 1943, 4.

¹³³ Музеј позоришне уметности Србије, Београд, Збирка *Позоришни програми и плакати – Краљево*.

¹³⁴ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта...*, 944.

¹³⁵ Музеј позоришне уметности Србије, Београд, Збирка *Позоришни програми и плакати – Краљево*.

¹³⁶ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта...*, 851.

Дана Петровић, рођена у глумачкој породици у Осијеку, настављајући породичну традицију, прве глумачке кораке начинила је у Народном позоришту у Београду 1913. Радилa је и у позориштима у Битољу, Скопљу, Новом Саду, Нишу, Цетињу, а почетак рата дочекала је као глумица Камерног позоришта у Суботици.¹³⁷ У Краљевачком позоришту наступала је у представама „Част” и „Уметници”.

Бранка Белић, рођена 1914. у Крагујевцу, завршила је Глумачку школу 1939. у Београду. Играла је од 1939. до 1941. у Народном позоришту Дунавске бановине, 1944–1945. у Народном позоришту у Нишу, а након рата у позориштима у Новом Саду, Сарајеву, Београду, Сомбору, Панчеву и Приштини. У Краљевачком позоришту играла је 1944. у представи „Част”.¹³⁸

Горчило Николић, син знаменитог позоришног радника Богољуба Николића из Сарајева, стекао је завидно глумачко искуство глумећи у трупи Душана Животића, као и у народним позориштима у Сарајеву, Новом Саду и Бањалуци. Од 1936. до 1941. насупао је у Народном позоришту Дунавске бановине, да би прве две ратне године 1941–1942, провео у Дунавском народном позоришту у Панчеву. Из Панчева, 1943. прелази да ради у новооснованом Дилетантском позоришту округа Краљевачког.

Анка Мајценовић, рођена у Бјеловару 1903, са 16 година почиње да се бави глумом у позоришту *Гундулић*. Од значајнијих позоришта играла је у народним позориштима у Битољу, Нишу, Скопљу и Београду.¹³⁹ У Српском народном позоришту округа Краљевачког играла је 1944. у представи „Уметници”.

Од локалних глумаца аматера у Краљевачком позоришту глумили су: Б. Глигоријевић, М. Обућина, Д. Стојаковић, Ж. Бишић, Ш. Будимир и Б. Цветковић, а од глумица А. Јовановић, Д. Рашић, О. Ђорђевић и О. Аћимовић.

Новинар листа „Време” посебно истиче заслуге сликарске групе позоришта која је успешно усклађивала декор са потребама представа.¹⁴⁰ Позориште је најчешће приказивало домаћу драму, а 12. августа 1943. премијерно је извело представу „Заклетва”, која је у потпуности била дело краљевачких уметника, с обзиром на то да се сценариста Милан К. Петровић латио и редитељског посла, „док су музику за комад компоновали Ставрић и Трбојевић”.¹⁴¹

Осим Милоша Рајчевића, на месту управника Позоришта био је и Синиша Раваси. Рођен у Чачку, прва глумачка искуства стекао је у чачанском друштву *Абрашевић*. Глумом је професионално почео да се бави 1934. у Народном позоришту у Скопљу, где је наступао све до 1941.¹⁴² Током рата, неко време радио је у Лесковцу. Равасијев комад „Добош пред кућом”, који су лета 1943. извели омладинци Националне службе у заједници са ученицима Гимназије и Женске занатске школе у Лесковцу, био је врло запажен.¹⁴³

За време Равасијевог руковођења Краљевачким окружним позориштем, забележено је успешно гостовање у Чачку и Ужицу. Након што је током јуна 1944. наступало у Чачку, Краљевачко окружно позориште 30. јуна стиже у Ужице. Осим уметничког директора Синише Равасија, чланови трупе били су и његова супруга Љубица Раваси, затим Томислав Тасић, Каја Игњатовић, Лилика Јовановић, Горчило Николић, Бранка Белић, Мира Радовић, Драган Нинковић, Станко Кораћ, Стеван Кришановић и други. Прву представу „Два наредника” извели су 2. јула 1944. у згради Соколског дома.¹⁴⁴ Током прве недеље гостовања, следе комади: „Два наредника”, „Бидо”, „Улични свирачи”, „Добош пред кућом” и „Дукат за главу”. Остварен приход превазишао је сва очекивања. По мишљењу грађана и критике, Краљевачко позориште проглашено је за најбоље позориште у унутрашњости Србије.¹⁴⁵ На Петровдан, 12. јула 1944. изведена је представа „Кумова клетва”, пред државним службеницима, делегатима околних села и припадницима Српске државне страже.¹⁴⁶

¹³⁷ Исто, 796.

¹³⁸ Исто, 749.

¹³⁹ Исто, 813.

¹⁴⁰ Сликарску групу чинили су Краљевчани: Д. Миливојевић, Б. Глигоријевић, Б. Вуловић и Б. Ђорђевић. *Ново време*, Београд, 13. август 1943, 4.

¹⁴¹ Исто.

¹⁴² Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта...*, 812.

¹⁴³ *Ново Време*, Београд, 30. јун 1943, 4.

¹⁴⁴ Исто, 1. јул, 1944, 4.

¹⁴⁵ Исто, 13. јул, 1944, 4.

¹⁴⁶ Исто, 16. и 17. јул, 1944, 4.

¹⁴⁷ Исто, 18. јул, 1944, 4.

Наредног дана, пред препуном салом, Краљевачко окружно позориште извело је комедију „Свадбени пут без мужа”. Својим талентом, осим Синише Равасија, посебно су се истакли Обрен Ђорђевић и Томислав Тасић.¹⁴⁷

Обрен Ђорђевић је, попут Бошка Влајића, у Краљеву прво гостовао са својом позоришном дружином *Србија*, да би након оснивања позоришта у округу Краљевачком, неко време живео у Краљеву, радећи као технички директор позоришта и глумац.

Томислав Тасић прве глумачке кораке начинио је у путујућим позориштима, међу којима је посебно успешно било Тимочко-косовско путујуће позориште Николе Јоксимовића.¹⁴⁸ Словећи за веома талентованог глумца, почиње да наступа у Позоришту Моравске бановине (1929–1931) и у Народном позоришту Дунавске бановине (1936–1941).¹⁴⁹ У Краљевачком позоришту наступао је 1943–1944.

Краљевачко позориште је крајем 1944. гостовало у Богатићу. Због хаотичних ратних догађања, читав ансамбл са комплетном опремом, хитно је евакуисан у Шабац. Целокупни фондус Краљевачког позоришта склоњен је у просторије старе шабачке Гимназије. Глумачка елита Краљевачког позоришта, која се силом ратних неприлика затекла у Шапцу, више се није вратила у Краљево. Каја Игњатовић, Бранко Ђорђевић и Лепа Ђорђевић, након ослобођења, одселили су се у Београд. Ружица Казазовић, Обрен Ђорђевић и Ружа Ђорђевић отишли су у сарајевско позориште, док су Анка Мајценовић, Тома Тасић, Миле и Добрила Џимић остали у Шапцу. Комплетну опрему Краљевачког позоришта смештену у згради шабачке Гимназије, након ослобођења у потпуности ће преузети новоосновано Народно позориште у Шапцу.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Б. С. Стојковић, *Историја српског позоришта...*, 941.

¹⁴⁹ Исто, 885, 894.

¹⁵⁰ Сто педесет година позоришног живота у Шапцу 1840–1990, *Театрон*, 72/73/74, Београд, 1990, 138.

THEATRE LIFE IN KRALJEVO 1897-1944

Summary

At the end of the 19. century and in the first decades of the 20. century, Kraljevo rapidly developed, growing from a rather small borough into a town with developed traffic, economy, industry and education, which implied more varied cultural-entertaining life and appearance of theatre as a specific cultural novelty. The Serbian theatre we know was created in the border regions of Vojvodina in the 17. and 18. centuries due to the influences of enlightenment and rationalism. The first travelling theatre was founded in Vojvodina in 1837, and since 1860 travelling companies were more frequently formed south of the Sava and the Danube. Occasional performances of travelling theatre companies were very interesting for the local population. In addition to their cultural-entertaining contents, performances very often abounded in patriotic segments so that theatre companies carried out a specific enlightenment mission for the purpose of awakening national consciousness. From 1897 to the beginning of the First World War, Kraljevo hosted famous performances of the travelling theatre of Foti Ilić in 1897, then the theatre of Mihailo Lazić Junior in 1909, as well as the Topalović theatre which appeared on stage in Kraljevo several times in 1911-1912. The travelling theatre of Antonije Pelagić worked from 1900-1906, with the seat in Kraljevo. Although poor, it gathered talented actors and occasionally visited the remotest places in Serbia. According to the division into five privileged theatres in 1912, Kraljevo was on the territory of the Privileged Theatre "Trifković" with the seat in Niš. After the Balkan Wars, there was a new division of privileged theatres in January 1914, when Kraljevo belonged to the territory of the Theatre "Joakim Vujčić", with the seat in Kragujevac. From 1929-1941, Kraljevo was a part of Morava Banovina, with its seat in Niš, so that the Nis theatre was responsible for all theatre activities in the town. Due to the non-existence of purposefully-made premises, theatres had performances in hotel halls or in the Grammar School hall. In the period between two wars, the halls of the hotels "Yugoslavia", "Paris" and "Grand Hotel Studenica" hosted the Belgrade Small Theatre of Dušan Životić, the travelling theatre Topalović, the Privileged National Theatre from Novi Sad and the National Theatre of Morava Banovina from Niš. As there was a certain number of Russians who moved to Kraljevo around 1920, the town was occasionally visited by Russian theatre companies performing the plays from the national repertoire. Theatre charity performances were sometimes organized by women's humanitarian societies. The first known play acted in Kraljevo by local enthusiasts, "The Curse of an Insane Woman", was performed in the restaurant "Jelenac" in 1905. After the First World War, various dilettante theatre companies were formed within different social groups of population. A dilettante company "Budućnost" was set up among young craftsmen and tradesmen in 1920 and, being very active, it had 43 performances in the interval from 1 May 1920 to 14 August 1921. In those years, the trade union movement started to strengthen among the craftsmen and workers in Kraljevo so that the ways of popularization of trade union struggle also developed, the mostly used one being establishing of cultural-artistic groups and societies. The communist activists and craftsmen in Kraljevo were organized within a cultural-artistic society that stood out by its revolutionary theatre repertoire, which was the reason why their work was prohibited several times. Because of prohibition of their work, the members often changed the name of the society: from 1926-1929 it was called the Cultural-Artistic Group Abrašević, 1929-1931 the Cultural-Artistic Society Polet, 1931-1932 the Cultural-Artistic Group Goč, 1934-1940 again Abrašević. Dilettante theatre companies were also founded within Kraljevo schools, the Agricultural School, the Grammar School and the Women's Handicraft School, as well as within the Sports Club Morava. The citizens of Kraljevo, Branislav Cvetković and Radoslav Vesnić, by their work that entered all segments of theatre activities, made a great influence on Serbian theatrical art. Milorad S. Jović wrote plays, too. The beginning of the Second World War caused division of Serbia into districts and establishing of the Kraljevo District composed of five smaller units called srez, and its seat being in Kraljevo. In the villages of Vitkovac, Ravanica, Ladjevci, Ribnica, Čukojevac, Konarevo and Žiča there were village dilettante associations that worked within the Department of People Education. At the end of 1941, after mass shooting of the population on 14 October, every cultural activity stopped, which was written about in a comprehensive report by the District Head Marinković sent to the Ministry of Education. From the middle of 1942, travelling theatre companies started their occasional visits to Kraljevo and Mataruška Banja. The Serbian National Theatre of the Kraljevo District was founded in Kraljevo in 1943 and it was esteemed as one of the best theatres in the provinces of Serbia. For that period, it was rich in theatre equipment and quality scenery, and it gathered talented and experienced actors. It had performances in Čačak, Užice, Bogatić and other places, and its work finished at the end of 1944.